

О.С. Монке

ПЕДАГОГІЧНО-ТВОРЧА СПАДЩИНА ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ ДОШКІЛЬНИКІВ

У педагогічному процесі боротьба педагога зі злом – це боротьба за дитячі душі, думки, цінності, смисли життя. Зло, як невлонимий ефір, може проникнути в душу дитини і навіть заповонити її почуття, думки. Завдання педагога полягає в тому, щоб відгородити дитину від зла підтримкою, порадами, особистим прикладом, організаційними заходами, діалогом з нею на рівні духовності. Саме духовність особистості педагога і буде тим „казковим простором Духу”, в який педагог відчиняє двері для своїх вихованців. Таким педагогом був Василь Олександрович Сухомлинський. У казковий світ „школи радощів” уводив він своїх вихованців. «Об'єкт нашої праці, писав В.О. Сухомлинський, – найтонші сфери духовного життя особистості, яка формується, – розум, почуття, воля, переконаність, самосвідомість» [1].

Поведінка людини на основі моральності є початком становлення духовності. Для дошкільників це, наприклад: „піти погратися з друзями чи допомогти бабусі по господарству”, „відвідати хворого товариша чи зайнятися своїми справами”. Духовність – це стан постійної позаперебувальності й одночасно стан знаходження всередині стосовно себе й інших, стосовно подій, учинків, просторів.

Творча спадщина В. Сухомлинського є тим глибинним підґрунтям, що фіксує зародження в умовах соціоцентризму паростків особистісно зорієнтованої парадигми виховання. Індивідуалізм, помножений на гуманістичну орієнтацію, уможливорює реалізацію принципу самоцінності людини, стрижневого для концепції виховання особистості. Виховати особистість – це допомогти вихованцеві відкрити, усвідомити та привласнити загальнолюдські й національні моральні норми як цінності життя індивідууму, що утворюють внутрішній стрижень його особистості – ціннісну морально-етичну орієнтацію, що слугує основою розвитку та самореалізації в умовах соціокультурної діяльності. «Пам'ятайте, що ви не тільки сховище живих знань. Не тільки фахівець, який уміє передати інтелектуальне багатство людства молодому поколінню, запалити в його душі вогник допитливості, любові до знань. Ви – один зі скульпторів, який творить людину майбутнього. Виховання – творення Людини – це ваша професія», – писав Василь Сухомлинський [1].

Розглядаючи діяльність педагога, В.О. Сухомлинський уважав, що джерелом його творчої індивідуальності є книга, особиста бібліотека, її призначення полягає в тому, щоби вводити вихованців у світ книги. Педагог називав бібліотеку найважливішою складовою своєї педагогічної системи.

Ознайомлення з різноманітною діяльністю, глибокі й помірно численні враження допомагають інтенсивному розвитку природних

завдатків людини. Потрібні для творчості фарби, звуки, руки обдаровані діти знаходять у спілкуванні із природою. Творча думка, творча уява розвиваються під впливом літератури. Відомо, що видатні вчені були змалку схильні до читання наукових книжок. А майбутні великі поети – Анна Ахматова, Марина Цвєтаєва, Леся Українка та ін. зачитувались серйозними (“дорослими”) творами. Сухомлинський не агітує за художньо-естетичне виховання, але показує, що без цього ніякого виховання не може бути.

Відчувати, розуміти, цінити і творити - головні критерії виховання дітей мистецтвом, яке переходить від покоління до покоління. Уміти відчувати мистецтво – одна із найбільших радостей життя.

В основу творчості педагог має покласти високі духовні почуття. Творчість заради творчості є безплідною і нагадує примхливий візерунок на тлі порожнечі. Творчість заради любові – ось шлях до особистісного самовдосконалення дітей, адже вчимо їх творити “не для того, щоб стати художниками, а для того, щоб ніхто не був рабом” (Джанні Родарі). Любов і творчість повсякчас сплітаються в один вінок. Суть виховання – уміння викликати в дитини оцінку своїх вчинків, в яких відображається ставлення до інших, до себе. В.О. Сухомлинський уважав, що треба вчити дітей співпереживати, виробляти в них уміння “перестраждати” стражданнями людськими.

В умовах кризи виховання і девальвації суспільних цінностей у нашій країні, деформації природних почуттів любові до матері і батька, дідуся і бабусі, поваги до старших,

девальвації совісті, доброти, правдивості, честі, гідності та інших основ моралі, необхідно зусиллями батьків, учителів, громадськості оволодіти важливими засобами морального виховання, серед яких для дітей дошкільного віку на першому місці стоїть казка. Саме з казки діти черпають глибоку народну мудрість, емоційно-моральні та естетичні цінності. Почуття, переживання – це «ворота» пізнання, а казки без переживань не буває. Саме вона повинна через почуття і переживання виховувати такі моральні якості особистості, як совість, чуйність, чесність, правдивість, почуття справедливості, порядність, працелюбність, які є основою загальнолюдської моралі.

У працях “Духовний світ школяра”, “Народження громадянина“, “Як виховати справжню людину“ В.О.Сухомлинський створив ідеал справжньої людини, якій притаманні такі риси характеру, як відданість рідній землі, рідному народові, обов’язок перед ним, любов до рідної мови, повага до старших, любов до матері й батька, бережливе ставлення до природи, доброта, працелюбність. У цих творах розкриваються конкретні принципи, істини, повчання, настанови, рекомендації. Подаються вони у вигляді правил, законів (“Десять не можна“, “Дев’ять негідних речей“ та ін.), які складають азбуку моральної культури. У працях розкривається зміст і методика роботи з виховання в дітей любові до Батьківщини і громадянства, ставлення до людей і обов’язку перед ними, ставлення до батьків, рідних, близьких, розуміння життя, добра і зла в ньому,

виховання високих моральних якостей і норм поведінки.

На підставі багаторічної практичної роботи в школі автор вперше у вітчизняній педагогіці глибоко розкриває суть таких понять як людяність, патріотизм, відповідальність, гідність, терпимість, тактовність. На конкретних прикладах подається методика утвердження в юних душах почуття совісті, сорому, справедливості, щедрості, милосердя. Ідеал справжньої людини визначається Сухомлинським на засадах загальнолюдських цінностей і народної педагогіки.

На думку Сухомлинського, перш ніж давати знання, треба навчити дітей думати, сприймати, спостерігати. Ці завдання педагог успішно вирішував у "школі радості" – своєрідному об'єднанні дошкільників. Заняття під блакитним небом, де здійснювалися мандрівки в природу, – джерело мислення й мови, розвиток думок, почуттів, бажань, поглядів засобами казки, оповідань, подорожі до першоджерел живого слова, у світ праці, створення куточку мрії, турбота про живе і прекрасне, – ці та інші знахідки талановитого педагога збагатили арсенал виховних засобів багатьох учителів і вихователів дошкільних закладів.

Великий педагог радив вихователям і батькам використовувати невмиручі цінності, створені народною педагогікою. Так, у праці "Серце віддаю дітям" Сухомлинський визначає неоціненну роль казки: "Діти розуміють ідею лише тоді, коли вона втілена в яскравих образах. Казка – благородне і нічим не

замінне джерело виховання любові до Вітчизни. Патріотична ідея казки – у глибині її змісту, створені народом казкові образи, що живуть тисячоліття, доносять до серця і розуму дитини могутній творчий дух трудового народу, його погляди на життя, ідеали, прагнення. Казка виховує любов до рідної землі вже тому, що вона – творіння народу" [1]. Така сама висока оцінка у вихованні дітей дається народній пісні, традиціям.

Педагогічні казки В.О. Сухомлинського, – дивосвіт малят, розкритий очима мудрого наставника, нібито опосередковано, непомітно зовні, але активно й ефективно виховують у дітей дошкільного і молодшого шкільного віку найкращі людські почуття щиросердності і любові до всього прекрасного, формують перші навички людяності у взаєминах між юними особистостями.

Прислухаймось до порад В.О.Сухомлинського, який розумів велику перевагу жанру казки в дитячому віці. "З казки бере дитина перші уявлення про справедливість і несправедливість... Казка для маленьких дітей – це не просто розповідь про фантастичні події; це – цілий світ, в якому дитина живе, бореться, протиставляє злу свою добру волю. Дитині хочеться не тільки слухати казку, а й самій розповідати її, хочеться не тільки слухати пісню, а й самій співати, не тільки спостерігати за грою, а й брати участь у ній" [2]. Про те, що казкою можна лікувати дитячі душі, зранені війною, злиднями, сирітством, Василь Сухомлинський уперше дізнався з творів Януша Корчака. І своїх вихованців він вів «на уроки» до лісу, на берег річки чи

до таємничої печери, де разом із ними складав оповідки про справедливість і перемогу добра над злом. Діти ставали спокійнішими й упевненішими. В них засвічувалася віра в те, що не все втрачено, і попереду — сповнене цікавих відкриттів життя. Це була «Школа радості» Сухомлинського.

Яку б із власних авторських казок В. Сухомлинського ми не взяли, вони всі високоморальні. У казці “Віл і Садівник” автор підкреслює, що тільки вільна творча праця може породжувати чудеса. В уста Садівника педагог вкладає мудрі слова: “Той, кого заставляє працювати хомут і батіг, не може бачити майбутнього”, або „Якби людина бачила тільки те, що є, вона б не була Людиною”, тобто привертає увагу дітей до властивості людини прозирати в майбутнє, домагатися певної мети, вільно працювати. Влучно сказав про це І.Франко: ”Пісня і праця – великі дві сили, я їм до скону бажаю служити”. Адже, працелюбність і велика духовність – ось одна з ознак національної свідомості українців. Проблема взаємозв’язку природи і людини, бережливе ставлення до навколишнього світу розкривається в казці “Соловей і Жук”; любов до рідної землі – у казці “Деркач і Кріт”. Казка “Деркач і Ластівка” виховує в дітей терпіння, працелюбність, адже перемога не буває легкою. Бережливе ставлення до природи, взаємозв’язки людини і природи знайдемо й у казках „Камінь”, „Дуб під вікном”, ”Флейта і Вітер”, „Весняний вітер” та ін. Про любов до матері і про те, що любов материнська не знає меж йдеться в “Казці про гуску”. Коли гусенят застає дощ і град, вони ховаються

під материнське крило, а після грози – знову граються і тільки найслабше гусеня запитало, чому у мами поранені крила? Любов матері до своїх дітей завжди безкорислива. Ця тема прослідковується й у казках „Лисиця й Миша”, „Сьома дочка”, „Кому ж іти за дровами” та ін. “Горбатенька дівчинка” – це зразок того, що тільки любов’ю можна виховати любов, а ще потрібно дорожити вірністю у взаєминах між людьми. Шанобливе ставлення до батька і матері віддзеркалено в казках, наприклад, у таких, як «Для чого бути Людиною» та „Казка про Гуску”. У першій казці розповідь про чоловіка, що доглядає за могилою Батька. Цвіркун не може цього зрозуміти, запитує – навіщо? Тоді чоловік відповідає: „Для цього треба бути Людиною”. Тут порушена проблема стосунків між дітьми і батьками, повага до старших і пам’ять про них, яку так важливо сформувати в дітей. Літературною скарбницею для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку є оповідання В.О.Сухомлинського про природу: “Велике і мале”, “Хлопчик хотів приголубити сніжинку”, “Як корові соромно стало”, “Весняний вітер”; про сімейні відносини: “Ледача подушка”, “Про що думала Марійка”, “Я вирощу внучку дідусю”; казки “Весняний вітер”, “Сьома дочка” та ін.

Твори В.О.Сухомлинського, створені ним з такою любов’ю до дітей є основою формування моральних понять і джерелами духовності маленьких слухачів і читачів.

Доречно буде згадати мудрі слова В. Сухомлинського: “Я поставив перед собою завдання

вчити такого читання, щоб дитина, читаючи, думала. Читання має стати для дитини дуже тонким інструментом оволодіння знаннями і водночас джерелом духовного життя” [1]. Слова великого педагога можна проповідувати як моральний кодекс для нашого суспільства: “Не будь байдужим до зла, обману, несправедливості. Будь непримиренним до того, хто прагне жити за рахунок інших людей, завдає лиха іншим людям. Будь добрим і чуйним до людей. Допмагай слабким і беззахисним... товаришу в біді. Поважай і шануй Матір і Батька, вони дали тобі життя, вони виховують тебе, вони хочуть, щоб ти став чесним громадянином, людиною з добрим серцем і чистою душею. Без праці не можна чесно жити”.

Основні якості духовності формуються в ранньому дитинстві на основі так званого соціального успадкування. Вирішальною в цьому є роль батьків: їхня поведінка, цілеспрямований вплив на особистість дитини. Але цю роль не можна розглядати однобічно, бо біля керма духовності дитини стоїть також вихователь.

Тому, крім аналізу природних моральних операцій, що виникають у спілкуванні з однолітками і дорослими, необхідна цілеспрямована виховна робота. Важливі такі її форми: колективне читання і обговорення казок з моральним змістом, створення проблемних ситуацій, в яких ставляться завдання навчити дітей аналізувати поведінку і почуття героїв, порівнювати подану у творі моральну ситуацію з аналогічними життєвими ситуаціями. Завдяки цьому діти вчаться здійснювати

“перенос” (екстрополяцію) морального змісту поданого безпосередньо у творі на моральні явища реального життя.

Таким чином, ефективність процесу засвоєння моральних знань дошкільниками, поряд із формуванням відповідних уявлень і понять, передбачає цілеспрямовану роботу, що сприяє формуванню в них: уміння правильно сприймати моральну ситуацію, подану в літературному творі або виділену із реального життя; уміння дати оцінку, адекватну моральній ситуації, що аналізується; уміння правильно визначити мотиви морального вчинку; уміння співпереживати, співчувати іншій людині; особистісного ставлення до тих чи інших моральних ситуацій; моральних потреб діяти певним чином, відповідно до засвоєних моральних знань. Усе це сприяє поступовому формуванню в дітей уміння самостійного морального вибору. Педагогу необхідно враховувати перш за все такі вікові особливості дошкільників, як обмеженість їх особистого досвіду моральної поведінки, труднощі у виділенні головних компонентів у поведінці довколишніх, безпосередній характер емоційної реакції на вчинок.

Важливим етапом перед навчанням дітей читати Сухомлинський вважає гру. Поступово, коли діти навчилися читати, видатний педагог-практик прищеплював своїм вихованцям любов до книги, до читання, поступово вводив книгу як джерело знань у духовний світ дітей. Нас вражають створені ним з безмежною любов'ю до дітей книжки-картинки, які у процесі читання їх на галявині,

серед природи, змушували дітей не просто читати, а й співпереживати: ненавидіти зло і радіти з торжества добра. Читання збагачує життя дитини лише за умови, “коли слово торкається сокровенних куточків їхніх сердець.” [3:70]

Багаторічний досвід Сухомлинського переконує, що морально-естетичні й інтелектуальні почуття, які народжуються в душі дошкільника під враженням казкових образів, “активізують думку, що пробуджує до активної діяльності мозок, зв’язує повнокровними нитками живі островки мислення” [2: 153]. Зачаровує ідея Сухомлинського, втілена ним же в життя, створення “Кімнати казки”. За таких умов сприймання, – коли кожна картинка, кожен наочний образ загострювали сприйнятливості художнього слова, глибше розкривали ідею казки, – дитині найповніше відкривається глибока народна мораль, збагачується її уявлення про довколишній світ, про теперішнє і минуле. Дитяча фантазія в Кімнаті казки невичерпна. Василь Олександрович піклувався про те, щоб діти фантазували, творили, складали нові казки. В них, за його словами, “дитяча уява грає, думка тріпотить, очі яскравіють, мова ллється плавним струмком” [2:156].

У “Школі радості” вихованці Василя Олександровича передавали свої почуття і думки про красу оточуючого світу в малюнках і виразних підписах до них, що і було емоційно-естетичною підготовкою до читання і письма. Дітям потрібно читати обов'язково цікаві для них твори; тільки за цієї умови читання, навіть повторне, не набридає дитині, а буде глибоко особистим

переживанням яскравих образів; кожна дитина вкладає у слово своє індивідуальне сприйняття. “Нехай дитина прочитає небагато, але кожна книга хай залишить глибокий слід у її серці..., так, щоб людина поверталася до неї кілька разів, відкриваючи все нові й нові багатства.” – радив Сухомлинський педагогам і батькам. Велику увагу він надавав виразному читанню, бо ж “сила і краса слова розкривається в його звучанні”, тому особливе місце Василь Олександрович відводив читанню віршів дітям напам'ять, оскільки, за його словами, хороші вірші поєднують у собі красу слова, образу і музичної мелодії [2: 173]. Він радив навчати дітей поетичної творчості, оскільки вона є “вищим щаблем мовленнєвої культури, а культура мови виражає саму суть культури людської” [2:185].

Мистецтво виховання гармонійної і духовної особистості — це, перш за все, уміння бачити в сьогоднішній праці ті посіви, які підуть у ріст і стануть могутніми паростками через роки. І в цьому педагогам одвічно має допомагати творче переосмислення і перевідкриття творчого доробку В. О. Сухомлинського в контексті сучасного виховання. Світлий, теплий, мистецький талант видатного Учителя дарує нам вічні цінності – загальнолюдського й національного – у найвищих злетах думки й слова, душі й серця.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Сухомлинський В.О.* Повне збір. творів у 5-ти томах. – 1977.
2. *Сухомлинський В.О.* Вибрані твори в 5 т. – К.: Рад. школа, 1976-1977.

3. Сухомлинський В.О. Джерела неврирущої криниці // Українська мова і література в школі. – 1989. – № 7. – С. 5.

Подано до редакції 23.06.08

РЕЗЮМЕ

В статті зображена проблема формування духовного мировосприяття дошкільників путём ознакомлення их с художественной літературой на примере творческого педагогического наслідия В.О. Сухомлинского. Рассматривается ведущая роль педагога в этом процессе.

SUMMARY

The article raises the problem of developing spiritual outlook of preschoolers via fiction literature at the example of creative pedagogical heritage of V. Suhomlynsky; substantiates the leading role of teacher in this process.